

ТОПОЛОГІЯ КОНЦЕПТІВ

В. Л. Іващенко

Стаття посвячена проблемі визначення топологічних параметрів концепта як основопологаючих, які характеризують цю одиницю, з однієї сторони, як вповне самодостаточне утворення, локалізоване в певній точці просторово-часового континууму; з другої – виділяють його серед інших подібних одиниць.

Ключевые слова: концепт, концептуальна структура, топологічний параметр, топологія концептів

Стаття присвячена проблемі віднаходження та визначення топологічних параметрів концепту як основоположних, які, з одного боку, характеризують концепт як самоприсутнє й самодостатнє утворення, що локалізується у тій чи іншій точці просторово-часового континууму; з другого – вирізняють його з-поміж інших подібних одиниць.

Ключеві слова: концепт, концептуальна структура, топологічний параметр, топологія концептів

This paper is devoted to determining of the main topological parameters which, on one hand, characterize the concept as a self-present formation which localized in one or another point of the spatial-temporal continuum and distinguish it among the other similar units, on the other hand.

Key words: concept, conceptual structure, topology of concepts, topological parameters

Як зазначає С.Г. Воркачов, одним із аспектів вивчення концептуальних структур є їхня *топологія*, тобто особливості функціонування в основних галузях суспільної свідомості [1]. Зрозуміло, що у даному випадку йдеться лише про один аспект проблеми, зокрема *функціональний*, оскільки топологія як така у більш широкому розумінні цього поняття передбачає структурування не лише функціонального, а й будь-якого простору людського буття взагалі.

Актуальність. На сьогоднішній день це питання залишається актуальним, особливо з огляду на топологію концептів. У мовознавчих дослідженнях воно ще не розглядалось. А тому вважаємо за доцільне зупинитися на цій проблемі.

Насамперед диференціюємо поняття “*типологія*” і “*топологія*”. Спільне, що їх об’єднує, це ідея *інваріантності* та *множини*, яка не має чітких меж, коли елементи відносяться до тієї чи іншої предметної (функціональної тощо) сфери лише з певним ступенем належності [2, с. 1076-1077; 3, с. 4, 7]. Параметр, що розрізняє ці поняття, задається диференціалом *природа елементів*, а також внутрішньокатегоріальною та міжкатегоріальною опозиціями: *спільна ↔ основоположна ознака; тип, кластер, група, різновид, таксон ↔ місце*.

Якщо у проекції на концепт *типологія* задається *множиною різновидів цих одиниць*, упорядкованих та систематизованих за групами на основі якоїсь спільної ознаки (критерію), то *топологія* – *множиною основоположних ознак (характеристик)*, що визначають його природу як ментального утворення. Іншими словами, *типологія концептів* – це *множина концептуальних структур, розбита на типи, таксони, кластери, типологічні групи (різновиди) тощо за критерієм подібності їхньої організації*; а *топологія концептів* – це *множина основоположних ознак (характеристик)*, яка визначає відносну усталеність, незмінність цих структур, а також їхню відносну *тотожність* самим собі у часі й просторі, не зважаючи на наявність певних змінних параметрів. Тобто у першому випадку йдеться про *систему типологічних груп (різновидів) концептів як систему концептуальних структур*; у другому – про *систему основоположних характеристик як систему основних параметрів*, які власне й вирізняють ці одиниці з-поміж інших ментальних утворень, а також визначають їхнє *місце* у просторі людського буття.

Мета. У межах даної лінгвістичної розвідки спробуємо визначити та розтлумачити основні параметри, або *топологічні ознаки* (1), концептів, які, на наш погляд, якнайкраще характеризують їхню самодостатність як цілком самостійних ментальних утворень, що локалізуються у тій чи іншій точці просторово-часового континууму.

Щодо висвітлення топології концептів у першому наближенні зазначимо: уся складність досліджуваної проблеми полягає в тому, що концепти як ментальні утворення ще недостатньо вивчені на сьогоднішній день. Це положення яскраво засвідчує факт відсутності єдиного тлумачення самого термінопоняття “концепт” (2), що продукується дифузією наукового знання як у горизонтальній (одночасне функціонування у кількох галузях знання, а також на стику наукових дисциплін – синхронний аспект), так і вертикальній (зміна наукових парадигм – діахронний аспект) площинах.

Звідси, топологічний простір концепту можна задати, з одного боку, в опозиціях, наприклад, *центр – периферія, початок – кінець, внутрішнє – зовнішнє, локальність – тотальність, верх – низ, велике – мале, близькість – віддаленість, суб’єкт – об’єкт*; з другого – поза дихотомією, наприклад, *вузол, точка, щільна, випадковість, поверхня, межа, маргіальність, зона сусідства, розсіювання* тощо. У першому випадку обсяг даного поняття, що позначає цей ноумен, задається типологічною диференціацією власне концептів як одиниць ментального простору, наприклад, в опозиціях “*a priori*” (*анпіорні*) – “*a posteriori*” (*анопстериорні*);

чисті / концепти-етимони – культурні / лінгвокультурні / культурно-мовні; первинні – вторинні; суб'єктивні / індивідуальні / персональні / авторські – колективні / загальні (мікрогрупові, макрогрупові, національні / етнічні, цивілізаційні / загальнолюдські); нові – старі; свої – чужі; універсальні – унікальні; суперконцепти – макроконцепти – мікроконцепти тощо. У цьому ж контексті термін **концепт** тлумачиться у наукових дослідженнях як “інформаційна / когнітивна структура”, “ядро поняттєвого поля”, “семантична константа” і т.ін. [4, с. 45-51; 5, с. 35-47; 6; 7, с. 100-101, 118-119; 8; 9]. У другому випадку обсяг цього ж поняття продукує такі типологічні різновиди власне концептів (референтів), як *стихийні, фрагментарні, протоконцепти, концепти-інсайти*, а також дефініції дещо іншого характеру, наприклад: “концепт – це абсолютна поверхня або об'єм; контур, конфігурація майбутньої події”, “концепти фрагментарні за структурою; це конструкції, схожі на вузли машини”, “концепти – це суцільні маси без рівнів, ординати без ієрархії”, “вихідна точка семантичного наповнення слова і водночас межа його розвитку” тощо [6; 8; 1, с. 79-95; 10].

З огляду на вищезазначене у даній статті пропонуємо висвітлення проблеми топології концептуальних структур в аспекті теорії перехідності (3).

Насамперед зазначимо: оскільки концепти – це ментальні утворення (факт, що визнається практично всіма дослідниками), зрозуміло, що вони локалізуються в *ідеальній сфері людського буття* (ідеальне як протиставлення матеріальному), щоправда не обмежуються лише нею (концепти є відображенням матеріального світу і водночас репрезентуються в ньому в артефактах матеріальної культури). Іншими словами, топологія концептів у певній мірі є віддзеркаленням *топології ідеального буття*, що, у свою чергу, відображає *топологію людського буття взагалі*, яка, на думку С.П.Гуріна, у контексті сучасних наукових парадигм задається такими поняттями, як “локальність” і “тотальність”, “територія”, “ландшафт”, “місце” і “горизонт”, “центр” і “периферія”, “початок” і “кінець”, “верх” і “низ”, “висота” і “глибина”, “близькість” і “віддаленість”, “дистанція”, “м'яке” і “жорстке”, “велике” і “мале”, “внутрішнє” і “зовнішнє”, “поверхня”, “лице” і “зворотній бік”, “межа”, “маргінальність”, “положення ‘на межі’” і “між”, “складка”, “ціліна”, “вузол”, “вістря”, “вершина”, “чорна діра” [12, с. 34]. Поділяючи погляди цього дослідника з огляду на перелік основних топологічних ознак буття, у першому наближенні можемо зазначити, що топологія концептів насамперед задається фундаментальною опозицією: *внутрішнє* як ідеальне (ментальне, психічне) буття концепту ↔ *зовнішнє* як його матеріальне та знакове вираження.

Зауважимо також, що поняття “топологія концептів” вимагає диференціації як у плані варіювання самих термінів, так і їхнього змістового наповнення. Тобто розрізняємо термінопоняття “*топологія ментального простору концепту*” як топологія “вмістилища”, “резервуару” (концепт як один із фрагментів ментального простору, що є множиною своїх складників) (4) і “*топологія концептів у ментальному просторі*” як топологія “розміщення” (концепти у їхній взаємодії та взаємозумовленості з огляду на типологічні різновиди).

У першому випадку йдеться про *структурування (самоорганізацію) концепту як самодостатньої одиниці ідеального буття*, топологія якої задається множиною основоположних ознак, що визначають просторово-часові параметри локалізації як елементів когнітивної структури цієї одиниці, так і компонентів її змісту. Наприклад, топологічна ознака *центр (ядро)* увиразнює, з одного боку, ідею домінування у когнітивній структурі концепту того чи іншого ментального образу (це може бути моторний образ руху, образ-сенсібілія, образ-картинка, образ-поняття, поняттєвий образ, або образне поняття, образ-пропозиція, емоційний образ); з другого – ідею системотворчого зародку як нерозривної єдності трьох компонентів ціннісно-сислової структури концепту (когнітивного, емотивного та конативного / поведінкового). Топологічна ознака *поверхня* у її характеризувальній функції стосовно концепту маркує, в одних випадках, комплекс асоціативних зв'язків, супутніх образів, понять, символів, емоцій, відчуттів, вірувань, планів, інтенцій і т.ін., що організуються навколо ядерних елементів ментальної структури цієї одиниці за допомогою ментальних схем; в інших – організацію контекстуально-фонових (ідіо-, соціо-, еко-, етно- тощо) компонентів змістової (ціннісно-сислової) структури цієї ж одиниці. Топологема *вузол* характеризує концепт як такий, що, за влучним висловом Ж.Дельоза і Ф.Гваттарі, є “точкою згущення, співпадання та скупчення своїх складників” [6, с. 168].

У даному аспекті топологічний простір концепту можна задати також опозиціями: *внутрішнє* як існування концепту в ментальних структурах (образах, схемах) ↔ *зовнішнє* як вербальні та невербальні засоби його вираження; *велике* ↔ *мале*, що характеризує локалізацію смислового обсягу концепту або як макроутворення (багатовимірного, складного), яке має надзвичайно розгалужену різновекторну асоціативно-вербальну сітку смислових зв'язків, або як мікроутворення (одновимірного, простого), семантична сітка якого структурується лише в якомусь одному напрямку; *низ* ↔ *верх* для ієрархічної організації понять в ментальній структурі концепту, де розрізняються суперординаційний, базовий, субординаційний та пресубординаційний рівні, а також як вияв багаторівневості цієї одиниці з огляду на конкретно-чуттєве (нижчий рівень) та інтелектуально-логічне (вищий рівень) пізнання дійсності.

У другому випадку можна говорити про *структурування (організацію) ментального простору в концептах шляхом їхнього розміщення один відносно одного*. За таких обставин топологія задається додатковими параметрами, наприклад: *між, дистанція, низ* ↔ *верх*, для ієрархічної організації концептів-понять у науковій картині світу за вищезазначеним принципом структурування понять; *близько* (для

взаємодії концептуальних структур, що належать тій самій або суміжним категоріям) ↔ *далеко* (для взаємодії концептуальних структур, що належать різним категоріям).

Обидва випадки засвідчують так звану "*когнітивну топологію*" (поняття Дж. Лакоффа) як "механізм, за допомогою якого ми накладаємо на простір структуру так, щоб підтримати свої просторові умовиводи" [13, с. 12-51], або, іншими словами, механізм взаємозумовленої організації / самоорганізації ментального простору індивіда / соціуму (культури) у когнітивних одиницях, зокрема концептуальних, які, структуруючи його певним чином, водночас самі структуруються в ньому, оскільки також є простором (одним із його фрагментів). Звідси, когнітивну топологію концептуальних структур можна задати фундаментальними опозиціями *локальність* як фрагментарність концептів у просторі ↔ *тотальність* як взаємозв'язок цих одиниць у просторово-часовому континуумі; *межа* (як виокремлення концепту із хаосу шляхом обмеження якогось фрагменту ментального простору, з якого він виводиться) ↔ *положення* на "*межі*" (як співіснування, з'єднання, взаємна координація, проникність, перехрещення концептів та присутність одних концептуальних структур в інших).

Ментальний простір як такий не може існувати сам по собі без *суб'єкта відображення* та його взаємодії із навколишнім (зовнішнім) світом. А тому постає питання про *топологію суб'єкта* як *суб'єкт-об'єктне членування дійсності*, яке, на наш погляд, досить ґрунтовно висвітлене в одній із робіт О.Ш. Тхостова, де автор зазначає, що у процесі пізнання навколишнього світу суб'єкт відображення робить його своїм: зовнішній світ втрачає свою щільність і розчиняється в суб'єкті, в результаті чого межа між суб'єктом і об'єктом весь час зміщується. Таким чином, топологія суб'єкта, а отже, і суб'єкт-об'єктне членування дійсності розглядається у контексті понять "*внутрішнє*" – "*зовнішнє*", "*своє*" – "*чуже*", "*Я*" – "*не-Я*", "*знайоме / зрозуміле*" – "*незнайоме / незрозуміле*", "*прозоре*" – "*щільне*", "*чорна діра*" / "*чисте Его*" – "*об'єктивний світ / об'єкт*" – "*емпіричне Я*", "*свідомість*" – "*не-свідомість*", "*інше*", "*тіло*" тощо [14, с. 3-5].

Що ж до концептів, локалізуючись у ментальному просторі суб'єкта відображення та адаптуючись відповідно до різних конфігурацій суб'єкт-об'єктного членування дійсності, вони постійно змінюють свої контурні межі. Відповідно змінюється не лише концептуальне бачення навколишнього світу та самого себе, що дає підстави акцентувати увагу на певній нестабільності (неусталеності) або відносній стабільності, концептуальних структур та їхніх меж (5), а й топологія концепту, яку у контексті даного бачення проблеми можна задати кількома параметрами. Наприклад, *місце* (топологема характеризує концепт як точку простору) – *не-місце* (концептуальна точка весь час перебуває у русі) – *горизонт* (6) / *розсіювання смислу* як співприсутність в концептуальній структурі поряд із активним сприйняттям та логічним осмисленням дійсності в різних її конфігураціях суб'єкт-об'єктного членування не лише феноменів минулого і майбутнього, а й фонових даних (знань), інтуїтивного досвіду, інтенцій тощо, що дає підстави говорити про зміну контурних меж, розмитість, нестабільність, рухомість концептів та відсутність їхньої чітко визначеної локалізації у ментальному просторі; *близький* (як звичний, давно засвоєний, старий, а отже, зрозумілий концепт, згорнутий в усталений конструкт, "розчинний" у свідомості суб'єкта відображення, активація якого у ментальному просторі не спричиняє ніяких труднощів, що виявляє себе фактично несвідомо як набутий впродовж життя автоматизм) ↔ *віддалений* (як чужий, незнайомий концепт); "*чорна діра*", *початок* ↔ *кінець* як перетікання апріорних концептів-етимонів, що зливаються із чистим Его суб'єкта пізнання, які не мають ні форми, ні змісту і які фактично не можна зафіксувати у просторі, в апостеріорні, змістові форми – як формалізовані за допомогою когнітивних структур "резервуари", наповнені об'єктивним змістом, і навпаки.

Оскільки суб'єктом пізнання може бути не лише окремо взята людина, а й група людей (соціум / культура), відповідно поняття "*топологія суб'єкта*" трансформується у поняття "*топологія культури*", "*соціально-культурна*", або "*соціальна топологія*", частково розроблені в одній із робіт С.Азаренка [16]. Опираючись на роботи Е. Гуссерля, М. Хайдеггера, П. Флоренського, Ф. Гваттарі, Ж. Дельоза, Л. Карсавіна, М. Бахтіна та ін., дослідник акцентує увагу на тому, що у сучасній парадигмі наукового знання просторово-часовий континуум здебільшого усвідомлюється як подія у розумінні "со-буття" / сумісне буття, "співіснування", "місцетворчий процес", динамічна "багатоголосна" структура, "гра місць", що має не лінійну, а сіткову будову з численними вузлами, де останні розглядаються як місце-зібрання / -скупчення тих чи інших елементів (одиниць) у вигляді пучків численних зв'язків, що з'єднують не лише найближчі, а й віддалені елементи, так що з будь-якої точки цієї сітки можна сконструювати будь-яку комбінацію у будь-якій послідовності [16; 17; 18]. Йдеться про місце культури як сумісність, місце- збирання / -стягування елементів множини у щось єдине не просто як місце-знаходження, але й одночасну "дію збирання та роззбирання" [16] у тій чи іншій точці-події просторово-часового континууму.

Таке розуміння організації місця в культурному просторі дає підстави інтерпретувати концепт у когнітивно-топологічному аспекті як "*місце-(по)-дію*", або "*місце-творення*", а з огляду на топологію культури (соціально-культурну, або соціальну топологію) – як "*місце-(по)-дію*", *організовану у той чи інший спосіб*, або *спосіб "місцетворення"*. Звідси поняття "*топологія концепту*" вживаємо на позначення *певного способу самоорганізації елементів множини концепту*, а поняття "*топологія концептів*" – на позначення *певного способу організації концептуальних структур між собою*, щоправда в обох випадках накладаються *соціальні (загальнолюдські, колективні, (мікро-) макрогрупові, професійні, вікові, національні / етнічні, цивілізаційні тощо), екологічні, природно-кліматичні, територіальні, ландшафтні, політичні, економічні і т.ін. обмеження*.

Звідси – соціально-культурну топологію концептуальних структур можна задати, наприклад, параметрами: *територія* (топологема, що інформує, з одного боку, про місцевживання даної культури у тому чи іншому регіоні географічного простору і як така, що формалізується в екокомпоненті змістової структури концепту, з другого – несе інформацію про певний спосіб концептуалізації дійсності, що його виявляє та чи інша культура), *ландшафт* (топологема, що інформує, з одного боку, про особливості землі, структуру річок, рослинний і тваринний світ, клімат і т.ін., які характеризують територіальний простір даної культури, і також формалізується в екокомпоненті змістової структури концепту, з другого – несе інформацію про той чи інший спосіб концептуалізації, що виявляє себе в різних ландшафтних зумовлених ареалах даної культури); фундаментальними опозиціями: *межа* ↔ *положення на "межі"*, яка характеризує, з одного боку, виокремлення концептуальних структур шляхом накладання як вищезазначених, так і функціональних (з огляду на ту чи іншу сферу знання) обмежень на простір культури, з другого – співіснування, з'єднання, взаємну координацію, проникність, перехрещення окремих концептів та присутність фрагментів одних концептуальних структур в інших як у плані їхньої лінгвокультурної, так і міжгалузевої взаємодії, а також з огляду на наівно-побутове осмислення світу; *центр* ↔ *периферія*, що визначає місцетворення концептів за їхньою локалізацією у даній культурі з огляду на обмеження у просторі, що їх накладає, наприклад, дихотомія *місто – село*; *локальність* як зосередження та місцетворення концептів у тій чи іншій сфері людської свідомості ↔ *тотальність* (концепти як універсалії культури).

Якщо в синхронії можна говорити власне про топологію концептів, то в діахронії – про *хронотопологію* (*хронотопологічні концепти*), що задається параметрами *сумісне співіснування* ↔ *еволюційний ряд*.

Висновки. Отже, основоположні (незмінні) ознаки концепту виявляються, як не парадоксально, з одного боку, у *дихотомії змінних параметрів*, з другого – в *характеристиках, що постулюються поза опозиціями* і можуть розглядатися лише в аспекті *теорії перехідності*. Такий підхід синтезує у собі теоретичні напрацювання у різних галузях лінгвістичного знання, продукуючи розуміння концепту як *змістової форми*, а отже, *сутності*, з одного боку, та *місцетворення як події* – з другого.

У плані подальшого дослідження у цьому напрямку видається актуальним висвітлення питання щодо особливостей місцетворення концептів та їхніх топологічних характеристик у різних галузях суспільної свідомості з огляду на функціональні обмеження, що їх накладає на культурний простір система тих чи інших знань. У зв'язку з чим постає питання про структурно-функціональну класифікацію концептів.

Примітки:

1. Тут поняття “топологічна ознака” вживаємо також на позначення *того чи іншого параметру, що задає топологію концептів*.

2. За нашими спостереженнями, обсяг поняття цієї термінологічної одиниці становить близько 70 наукових дефініцій лише в таких напрямках лінгвістичних досліджень, як філософія мови, психолінгвістика та лінгвокультурологія, а також 140 лексикографічних інтерпретацій в романських, германських і слов'янських мовах.

3. Явище перехідності, що має місце в середині концепту, вже розглядалось в одній із робіт М.С.Гревцева, де автор аналізує ці структури у векторних залежностях поняття – *образ* і поняття – *символ* [11].

4. У деяких наукових дослідженнях цей тип простору кваліфікується як “контейнерний” (занурення всередину або знаходження всередині + чіткість і осяжність меж + вертикальність) на противагу “поверхневому” (орієнтація, спрямованість на локальний об'єкт + неосяжність та невизначеність меж + безпосередній контакт із поверхнею) [7, с. 111-112].

5. Саме таке бачення концептів віднаходимо у філософії постмодернізму, яка, за визначенням М.Можейка, проголошує “переорієнтацію поняття “структура”, що фіксує стабільну гештальтну визначеність об'єкта, на поняття “концепт”, що власне виражає ідею організаційної нестабільності останнього” [2, с. 378], у зв'язку з чим продукуються поняття “гра структури”, “аструктура”, “ризом”, які фіксують принципово аструктурний та нелінійний спосіб організації цілісності в її рухомості.

6. У феноменологічних дослідженнях розглядається як характеристика свідомості, що визначається співприсутністю у сприйнятті того, що не дано у дійсності, і того, що дійсно презентується. Розрізняють зовнішній (просторовий) та внутрішній (часовий горизонти). Часовий горизонт вважають первісним, оскільки все, що міститься в актуальному сприйнятті, розглядається як таке, що знаходиться на перехресті минулого і майбутнього. Зовнішній горизонт розглядають як такий, у якому стають співприсутніми усі фонові дані, які відносяться до дійсно сприйнятого предмету [15, с. 161].

Література:

1. Воркачев С.Г. Методологические основания лингвоконцептологии // Теоретическая и прикладная лингвистика: Межвуз. сб. науч. тр. – Воронеж: ВГУ, 2002. – Вып.3. – С. 30-38.
2. Всемирная энциклопедия: Философия / Гл. ред. А.А.Грицанов. – М.: АСТ, Минск: Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312с.
3. Полубиченко Л.В. Филологическая топология в английской классической поэзии. – М.: МГУ, 1988. – 146с.
4. Демьянков В.З. Лингвопсихология // Вопросы лингвистики и лингводидактики на современном этапе: Мат-лы VII науч.-практич. конф. – М.: Факультет славянской и западноевропейской филологии, Моск. пед. ун-т, 1999. – С. 45-51.
5. Демьянков В.З. *Понятие и концепт* в художественной литературе и в научном языке // Вопросы филологии. – М. – 2001. – № 1. – С.35-47.
6. Делёз Ж., Гваттари Ф. Что такое философия? / Пер. с фр. С.Н.Зенкина. – М.: Ин-т экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 1998. – 286с.

7. Русский язык: Исторические судьбы и современность. – М., 2001. – 482с.
8. Колесов В.В. Концепт культуры: образ – понятие – символ // Вестник Санкт-Петербургского ун-та: Сер. 2. Языкознание. – 1992. – Вып.3 (№16). – С. 31, 35-37.
9. Слышкин Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. – М.:Academia, 2000. – 128с.
10. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1996. – 104с.
11. Гревцев М.С. Концепт в аспекте теории переходности (на материале поэтических текстов Вяч. Иванова) // Молодежь и наука III тысячелетия: Краевая науч.-практич. интернет-конф. студентов, молодых ученых и специалистов. – Ставрополь: СГУ, 2001. – [htt://conf.stavsu.ru/youth_sci/sec7.html](http://conf.stavsu.ru/youth_sci/sec7.html).
12. Гурин С.П. Маргинальная антропология. – Саратов: Изд. центр СГЭА, 2000. – 41с.
13. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1988. – Вып. 23. – С.12-51.
14. Тхостов А.Ш. Топология субъекта (опыт феноменологического исследования) // Вестник Московского Университета. Сер.14. Психология. – М., 1994. – № 2. – С.3-13; № 3. – С.3-12.
15. Вальденфельс Б. Вступ до феноменології / Пер. з нім. М.Д.Култаєвої. – К.: Альтерпрес, 2002. – 176с.
16. Азаренко С.А. Топология культурного воспроизводства (на материале русской культуры). – Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. ун-та, 2000. – 224с.
17. Хайдеггер М. Язык. – СПб.: Эйдос, 1991. – 20с.
18. Флоренский П. А. У водоразделов мысли. – М.: Изд-во «Правда», 1990. – 448с.